

Julkisuus ja tietoverkot

Muodostaako Internet julkisen sfäärin?

Timo Kuronen

11.4.2001

Tiivistelmä

Internet samaistetaan usein julkisuuteen aivan Habermasin tälle käsitteelle antamassa merkityksessä. Samaistamisen tekee mahdolliseksi ensinnäkin Internetin monitahoisuus – näyttäisihän se olevan ratkaisu lähes mihin tahansa julkisuutta koskeviin ongelmiin. Toisekseen samaistamisen mahdollistaa joukkoviestintätutkimuksen kannalta merkityksellisten, Internetiin kohdistettavien käsitteiden epäselvä tai puutteellinen määrittely. Artikkelissa kartoitetaan Internetin mahdollisuuksia julkisuuden toteuttajana ja siihen liittyviä käsitelmäärittelyjä. Lisäksi hahmotellaan sellaisia Internetiin soveltuvia joukkoviestinnällisiä ratkaisuja, joiden avulla aitoa julkisuutta voitaisiin vähitellen lähestyä.

Julkisuus voidaan ymmärtää kahdella, jossain määrin vastakkaisella tavalla. Habermasin 1960-luvun alussa tutkima (ideaalinen) julkisuus on ajan ja paikan rajaama ja viestinnän keinoin ylläpidetty tila, jossa kansalaisyhteiskunta käy keskustelua tärkeistä ajankohtaisista asioista tarkoituksena vaikuttaa esivallan päätöksiin. Tällainen julkisuus on neutraali, se tarjoaa keskustelulle edellytykset mutta ei osallistu siihen itse.

Toisenlaisen julkisuuden määrittelee Kaarle Nordenstreng median tehtäviä tarkastelevassa artikkelissaan:

”Informaatioyhteiskunnassa median puhtaanapitotehtävä korostuu, mutta myös komplisoituu, kun politiikkaa tehdään yhä enemmän julkisuudessa, yhteiskunnan *julkisessa sfäärissä*

(public sphere). Mediasta itsestään on tulossa erottamaton osa politiikkaa ja vallankäyttöä, mihin juuri termillä 'media-peli' vihjataan" (Nordenstreng 1995).

Tällainen julkisuus ei ole neutraali vaan se edistää omia tarkoituseriään monin eri keinoin. Tällä tavoin määritellyllä julkisuudella on koko ajan niin sanotusti oma lehmä ojassa.

Habermas käyttää julkisuuden rakennemuutosta käsittelevässä teoksessaan termiä *Öffentlichkeit* (1962), jonka sanataarkka suomenkielinen vastine on *julkisuus*. Tarkan englanninkielisen vastineen puuttuessa on käyttöön vakiintunut *public sphere* vaikkakin, kuten teoksen englanniksi kääntänyt Thomas Burger toteaa, saksankielinen termi asiayhteydestä riippuen tarkoittaa myös käsitteitä (the) public tai publicity (mt., xv). Burgerin tiivistelmän mukaan Habermasin tutkimia julkisuus tarkoittaa kolmea eri asiaa: poliittinen julkisuus, (kauno)kirjallinen julkisuus ja näytöksellinen julkisuus (mt.), joista kaksi jälkimmäistä suljen kokonaan tarkasteluni ulkopuolelle. Todettakoon, että kaikki kolme merkitystä mahtuvat hyvin suomenkielisen termin tarkoiteiden piiriin.

Habermasin teos käännettiin englanniksi vasta vuonna 1989, eli 27 vuotta alkuperäisteoksen ilmestymisen jälkeen. Mitään järkeenkäypää syytä tälle viivästymiselle ei ole pystytty esittämään. Käännöksen ilmestymistä juhlistettiin seminaarilla, jonka esitelmistä Craig Calhoun toimitti teoksen *Habermas and the Public Sphere* (Calhoun 1992). Teokseen kirjoittamissaan esipuheessa ja pitkässä johdannossa Calhoun korostaa teoksen ja siinä tutkitun julkisuus-käsitteen ajankohtaisuutta ja tärkeyttä demokratiateorian ja joukkoviestintätutkimuksen kannalta.

Julkisuuden määrittely oppikirjoissa

Julkisuus-käsitteen tärkeyden tietäen on paikallaan aluksi tarkastella, millä tavoin sitä esitellään viestintätutkimuksen keskeisimmissä kotimaisissa oppikirjoissa. Olen tässä tarkoituksessa käynyt läpi Risto Kuneliuksen teoksen *Viestinnän vallassa* sekä Ullamaija Kivikurun ja Risto Kuneliuksen toimittaman teoksen *Viestinnän jäljillä*. Jotta en löisi vahingossa mitään oleellista laimin, olen lisäksi selannut läpi kaikki Tampereen yliopiston tiedotusopin perusteisiin kuuluvat, tutkintovaatimuksissa 1999–2001 luetellut suomenkieliset teokset. Vaikka kyseessä ovat perusopintoihin kuuluvat teokset, ne ovat omalla

tavallaan todistusvoimaisia, sillä niistä käy ilmi, mitä suomalaiset eturivin tutkijat ja opettajat haluavat opiskelijoille tästä asiasta kertoa.

Risto Kunelius viittaa omassa teoksessaan Habermasiin vain kerran esitellessään viestinnän historiaa välinevetoisuuden näkökulmasta (1997, 37–38). Julkisuuden käsitettä Kunelius ei käsittele. Teoksessa *Viestinnän jäljillä* (Kivikuru & Kunelius 1998) on julkisuusotsikon alle ryhmitetty viisi artikkelia. Niistä Heikki Luostarisen ja Ullamaija Kivikurun artikkelit eivät mainitse Habermasia lainkaan ja Risto Kunelius viittaa artikkelissaan ainoastaan Habermasin legitimaatiokriisiä käsittelevään teokseen. Kaarle Nordenstreng ja Jaakko Lehtonen käsittelevät lyhyesti Habermasin julkisuus-käsitettä, mutta näkökulmana on yhteisymmärrykseen tähtäävä kommunikatiivinen toiminta ja diskurssietiikka. Vain Pertti Suhonen artikkelissaan ”Kansan tahto – siis kenen?” viittaa suoraan Habermasin rakennemuutos-teokseen (1998, 171 ja 175) mutta hänenkin tarkastelunsa jää hyvin lyhyeksi eikä siinä esitetä käsitelmäärittelyjä.

Samaisessa *Viestinnän jäljillä* -teoksessa on vielä Hannu Niemisen artikkeli ”Viestintä ja demokratia”, jossa hän käsittelee Habermasin julkisuus-käsitettä hiukan yksityiskohtaisemmin (1998). Osan otsikona on ”ajankohtaisia suuntia” ja sen osuvuudesta Niemisen artikkelin aihepiirin luonnehtimiseen on pakko esittää lyhyt huomautus. Viestinnän suhde demokratiaan, nimenomaan kansalaiskeskustelun julkisuutena, on ollut ’ajankohtainen’ teema ja tutkimuksen suunta jo antiikin Kreikan ajoista lähtien. Viestintä ja demokratia ei siis ole tullut jotenkin erityisellä tavalla ajankohtaiseksi esimerkiksi 1990-luvun aikana. Minä olisinkin sijoittanut Niemisen tärkeän artikkelin aivan teoksen alkuun heti johdannon jälkeen.

Nieminen aloittaa artikkelinsa toteamalla, että

”[v]iestintä ja demokratia kuuluvat käsitteinä niin kiinteästi yhteen, että usein niiden välistä yhteyttä pidetään itsestään selvänä. Demokratia ja siihen olennaisesti kuuluva sananvapaus voivat toteutua vain viestinnällisten suhteiden kautta: minkäänlainen demokraattinen päätöksenteko ja sitä edeltävä keskustelu eri ratkaisuvaihtoehtojen välillä ei voi toteutua ilman tätä palvelevaa viestintäjärjestelmää.” (Nieminen 1998, 275).

Niemisen mukaan julkisuus on nimenomaan demokraattiseen päätöksentekoon liittyvää keskustelun julkisuutta, joka olennaisilta osin

toteutuu viestimien välityksellä. Julkisuuden toteutuminen asettaa viestimille joukon toiminnallisia vaatimuksia, jotka koskevat relevantin informaation levittämistä, avointa keskustelua päätösvaihtoehtoja, päättäjien informointia julkisesta mielipiteestä, päätösten julkistamista ja päätösten toimeenpanon seurantaa.

Nieminen toteaa, että demokratia ja sen edellyttämä julkisuus tuskin missään toteutuvat ideaalimuodossaan.

”Vaillinaisestikin toimivalle demokratialle on ominaista se, että enemmistö kansalaisista kokee saavansa viestimien kautta riittävästi tarvitsemaansa tietoa ja informaatiota, että he kokevat saavansa joko itse tai edustajiensa välityksellä mielipiteensä riittävästi esille julkisuuteen [...]” (mt.).

Artikkelin loppuosa esittelee monipuolisesti erilaisia demokratian malleja ja niihin liittyviä julkisuus-käsityksiä. Julkisuus-käsitteen tarkempi analysointi kuitenkin puuttuu ja vaikka Internet erilaisine palveluineen tulee mainituksi, sen mahdolliset erot perinteisiin viestimiin verrattuna jäävät vaille käsittelyä.

Tästä suppeasta tarkastelusta käy kiistatta ilmi, että Habermasin julkisuus-käsite saa perusoppikirjoissa hyvin vähän huomiota osakseen vaikka intuitiivisesti ajatellen joukkoviestinnän oikeastaan pitäisi pitkälti samaistua julkisuuden tuottamisen kanssa. Käsitteen vähäiselle osuudelle ei riitä perusteluksi sen itsestäänselvyys. Viestinnän opintoja aloittelevalle opiskelijalle sekä Habermas että hänen tärkeimmät käsitteensä pitäisi selostaa eksplisiittisesti – jos siis asiaa ylipäätään pidetään tärkeänä ja opettamisen arvoisena.

Yhteistä oppikirjojen julkisuutta koskeville tarkasteluille on, että käsitettä ei tarkemmin määritellä, ei siis kysytä mistä tekijöistä julkisuus koostuu, minkä edellysten tulisi olla täytettynä, jotta jokin asia olisi julkinen (julkisesti tiedossa). Tämä sama havainto koskee muuten myös Veikko Pietilän teoksessa *Joukkoviestinnän valtateillä* olevaa Habermas-osuutta (Pietilä 1997, 65–78). Yleisen mielipiteen erottaminen julkisesta mielipiteestä antaisi ensimmäisen hyvän tarttumakohdan julkisuus-käsitteen tarkemmalle analysoimiselle (Kunelius 1997, 117–118) ja (Suhonen 1998).

Kaikkialla läsnäoleva Internet?

Tammikuussa 2001 järjestettiin Tampereen yliopistossa pieni työseminaari, jonka otsikkona oli *Transnational Public Sphere*. Seminaarin tarkoituksena oli selvittää habermasilaisittain ymmärretyn julkisuuden syntymisen edellytyksiä ja toteutumista EU:n laajuisena ilmiönä. Erityisesti Fraserin ajatukset monista kilpailevista osajulkisuuksista (1992) nousivat voimakkaasti esille (O'Donnell 2001). Lähes kaikissa esityksissä käsiteltiin Internetiä julkisuuden toteutumisen keskeisenä mediana. Kuulijoille saattoi jopa jäädä käsitys, että Internet on Habermasin tarkoittama *Öffentlichkeit*, julkinen tila tai sfääri, jossa laajasti ymmärretty kansalaisyhteiskunta käy tai voisi käydä päämäärätietoista keskustelua kulloistenkin ongelmien ratkaisemiseksi.

Kysymys Internetistä julkisuutena palautuu ainakin osittain kysymykseen Internetistä mediana. Voidaan siis jo heti alkuun kysyä, onko Internet kansalaisyhteiskunnan käytössä oleva vuorovaikutteinen julkinen tiedotusväline tai joukko erillisiä tiedotusvälineitä. Välitön vastaus, jota edempänä perustelen on, että Internet on teknologia tai joukko teknologioita, jo(i)ta voidaan käyttää yksisuuntaisten tai vuorovaikutteisten tiedotusvälineiden toteuttamiseen. Internet ei siis sinällään ole media. Internet ei itsessään muodosta Habermasin tarkoittamaa julkisuutta (julkisuuden sfääriä).

Tämä alustava vastaus johtaa välittömästi kysymykseen, olisiko Internet-teknologian avulla muodostettavissa Habermasin tarkoittama julkisuus ja jos ei ole, mitä kaikkea Internetin avulla on siitä toteutettavissa ja millä tavoin puutteellisia Internetin varaan rakennetut julkisuudet ovat. Vielä on kysyttävä, voisiko olla niin, että Internet-teknologian hyödyntämistä koskeva käsityskyky ei vielä toistaiseksi riitä siihen, että Habermasin tarkoittama julkisuus olisi sen keinoin toteutettavissa tai edes kuviteltavissa ne tavat, joilla julkisuus voisi toteutua.

Asianmukaisen vastauksen antaminen Internetin media-luonnetta koskevaan kysymykseen edellyttää välttämättä Internetin luonnehtimista joukkoviestinnän käsittein. Ensimmäisenä on syytä tarkastella Internetiä Harold A. Innisin tapaan aika- versus aluepainotteisena viestinnän välineenä (Carey 1992; Innis 1951; Varis 1995). Hyvin perusteiden voidaan väittää, että Internet on molempia. Se on perusolemukseltaan sähköinen ja siten verrattavissa radioon ja televisioon.

Internetin palvelut sisältävät kuitenkin myös kirjaston tai arkiston ominaisuuksia, jonka vuoksi se uhmaa ainakin jossain määrin myös aikaa – ei tosin vielä samassa mitassa kuin paperidokumentit tai hautakiviin hakatut kirjoitukset.

Verrattaessa tarkemmin Internetiä lehdistöön ja sähköisiin joukkoviestimiin havaitaan nopeasti tärkein ero. Internet ei ainakaan toistaiseksi jäseny selväpiirteisiksi, vastaanottajien hyväksynnän saaneiksi välineiksi kuten lehdet ja radion tai television kanavat. Internet täyttää kyllä kaikki joukkoviestimille oppikirjoissa asetetut vaatimukset mutta viestien vastaanottajan kannalta lähetyt sanomat katoavat Internetin rannattomalta vaikuttavaan informaatiomereen. Sanomat ovat siellä ja ne saa myös käyttöönsä mutta vastaanottajan on aktiivisesti etsittävä niitä.

Internetiin voidaan luoda joukkoviestimien tapaisia, toiminnallisia kokonaisuuksia ja niitä on tietysti luotukin. Toistaiseksi ne eivät tavallisen kansalaisen näkökulmasta katsottuna erotu millään järjellillä tavalla Internetin kaikesta muusta tarjonnasta. Internet on siis läsnä kaikille niille, joilla on siihen asianmukainen tekninen käyttöyhteys. Vakavimmin otettava Internetin hyödyntäminen liittyy kuitenkin enemmän aktiiviseen tiedonhakuun kuin joukkoviestinnän perinteiseen vastaanottamiseen. Internetistä voi toistaiseksi ottaa vastaan hyvin vähän joukkoviestinnälle ominaista informaatiota pelkästään kirjoittautumalla postituslistoille tai käynnistämällä älykkäitä, taustalla toimivia hakurobotteja.

Julkiso

Perinteisten joukkoviestimien ja Internetin välistä eroa on helppo analysoida **yleisön** ja **julkison** käsitteiden avulla. Veikko Pietilän ja Seija Ridellin lanseeraama julkisuus (Pietilä 1999; Ridell 1999) tavoittaa merkityksellisellä tavalla jotain Internetin sisimmästä oleuksesta. Tiivistetysti ilmaistuna perinteiset viestimet toimivat viestinnän aktiivisena osapuolena ja tekevät massasta yleisön (vrt. Blumer 1999). Internet sen sijaan pakottaa massan valikoivasti omaksumaan julkison roolin ja tekee siitä samalla aktiivisen osapuolen.

Tämä on tietenkin karkea yksinkertaistus mutta se havainnollistaa Internetin ja muiden viestimien eroja. Informaation saamiseksi Internetistä ei riitä että avaa kanavan ja asettuu kuuntelemaan

tai katselemaan. Toimitetun ja jalostetun informaation saamiseen ei riitä myöskään kirjoittautuminen joillekin postituslistoille. Internetin käyttäjän on oltava aktiivinen ja omatoiminen tavalla, joka oleellisesti poikkeaa tavasta hyödyntää perinteisten viestimien palveluja.

Tämän havainnon perustelemiseksi esittelen lyhyesti kolmea verkokeskustelua koskevaa tutkimusta. Ne edustavat foorumin avoimuuden ja tavoitettavuuden kannalta erilaisia toteutuksia.

Susan O'Donnell selostaa irlantilaisten naisten ei-julkisen, Internetissä toimivan keskusteluryhmän puheenvuoroista tekemäänsä analyysia (O'Donnell 2001). Keskustelijat olivat enimmäkseen yhdistystoiminnassa mukana olevia naisliikkeen aktivisteja. Keskustelut koskivat silti pääsääntöisesti arkielämän ilmiöitä ja poliittiset kannanotot puettiin yksityisyyden ilmiasuun. Keskusteluryhmä täyttää hyvin julkison määritelmän. Se on rajallista, postituslistalle ilmoittautuneiden keskinäistä julkisuutta.

Sinikka Sassi on raportoinut väitöskirjassaan yhdessä miehensä kanssa perustamansa web-saitin vastaanotosta (Sassi 2000). Saitin tarkoituksena oli käynnistää julkista keskustelua pariskunnan asuinpaikan läheisyyteen suunnitellun kerrostaloryhmän kaavoituksen ongelmista sekä vaikuttaa kaavoituspäätöksiin. Tässä esimerkissä verkkopalvelu oli kenen tahansa asiasta kiinnostuneen tavoitettavissa. Varsinaiseen mediajulkisuuteen murtautuminen osoittautui mahdolliseksi.

Seija Ridellin esittelemä tapaus on näistä kolmesta julkisin. Kyseessä on kansalaisjulkaisemisen kokeilu, jossa tutkijoiden lisäksi oli mukana Tampereen kaupungin edustajia, poliitikkoja ja yhdistysaktiiveja (Ridell 2000, tarkempi raportti virkamiesten osallisuudesta on tulossa).

Näissä tutkimuksissa selostetaan yhtäpitävästi julkison muotoutumisen ja varsinaiseen mediajulkisuuteen murtautumisen ongelmallisuutta. Suppeinkin tavoittein toimivaa, päämäärätietoista keskustelua Internetissä on vaikea saada käyntiin. Keskusteluun ryhtymisen ja merkityksellisten puheenvuorojen käyttämisen kynnyks on korkea riippumatta siitä, onko käytössä oleva foorumi avoin tai suljettu. Keskustelusta tiivistyvien keskeisimpien kysymysten pääsy perinteisiin viestimiin vaatii aina erillisiä ponnistuksia ja ponnisteluja.

Tämä pakottaa problematisoimaan julkison käsitteen hylkäämättä kuitenkaan sen kestävästä perusmäärittämisestä. Käsite on mitä ilmeisim-

min periaatteellisessa mielessä oikea mutta sen suhde yleisön käsitteeseen näyttäisi kaipaavan täsmentämistä. Ratkaisua on mahdollista lähestyä kahdesta vastakkaisesta suunnasta.

Ensimmäisen vaihtoehdon mukaan voidaan ajatella, että yleisön ja julkison joukko-opillinen kattavuus eli ekstensio on sama. Sen mukaan yleisö kokonaisuudessaan jakautuu keskustelukysymysten mukaisesti järjestyviin julkisoihin, jotka ovat osittain limittäisiä. Jokainen yleisön jäsen kuuluu siten johonkin julkisoon, suuri osa useampaankin. Tällainen lähestymistapa demokraattisesta mentaliteetistaan huolimatta on kuitenkin trivialisoiiva ja hukkaa osittain julkisokäsitteen heuristis-analyyttisen voiman. Pelkkä näkökulman vaihtaminen vastaanottajasta keskustelijaksi ei riitä kertomaan, mistä julkisossa on pohjimmaltaan kysymys.

Hedelmällisempää on ajatella, että julkisolle asetetaan jotain (toistaiseksi tosin tarkemmin määrittelemättömiä) toiminnallisia, ei kuitenkaan sisällöllisiä vaatimuksia. Tämän mukaan läheskään kaikki yleisön jäsenet eivät kuulu julkisoihin. Voidaan esimerkiksi ajatella, että ajankuluksi kaljalasin ääressä esitetty yhdentekevä jaarittelu ei vielä konstituoi julkisoa eikä luo edes edellytyksiä sen syntymiselle. Julkison tulee paneutua yhteiskunnallisen vallankäytön kannalta ei-triviaaleihin kysymyksiin. Lisäksi julkison keskustelussa ainakin yhtenä, ehkä tosin usein julkilausumattomana tavoitteena on yleisön huomion herättäminen mediajulkisuutta hyödyntämällä tai jollakin muulla tavalla.

Ilmeisenä vaarana tässä jälkimmäisessä lähestymistavassa ovat sekä elitismi että paternalismi. Julkison muodostumiselle ei sen vuoksi ole syytä asettaa eksplisiittisesti määriteltyjä vaatimuksia. Riittää hyvin, jos julkisoihin suhtaudutaan niin, että vaatimuksia voitaisiin periaatteellisten näkökohtien estämässä asettaa. Julkiso ei siis ole mikään kauppakeskus, johon liittyvät monenlaiset houkutukset ja johon on niin muodoin helppo astua sisään. Julkisot eivät muodostu itsestään, kokonaan vailla ponnistuksia.

Internetissä toimivien julkisojen ja perinteisten viestimien yleisöjen muodostumisen ja keskinäisten yhteyksien ongelmat näyttävät tiivistyvän kahteen seikkaan. (1) Jotta julkiso ylipäättään voi kysymyksillään ja huolenaiheilleen murtautua mediajulkisuuteen, siltä on pakko edellyttää jonkin asteisia toiminnallisia ja viestinnällisiä valmiuksia. Ilman näitä keskustelu jää ryhmän sisäiseksi ja on kyseenalaista kannattaako tällaisesta ryhmästä lainkaan käyttää julkison ni-

mitystä. (2) Vähintään yhtä oleellinen ongelma koskee välitysmekanismia, jolla julkiso tavoittaa yleisön. Mediajulkisuus varjelee jossain määrin omia suosikkejaan sekä aiheiden että esiintyjien osalta. Se on usein täysin tunnoton sivusta tulevien toimijoiden julkisuuteen pyrkivien ponnistuksille.

Mikä mättää?

Kokonaan käsittelemättä on vielä kysymys siitä, mikä tekee julkisuudesta julkisuuden. Kysymykseen ei voida vastata mihinkään määrällisiin tai kovin yksinkertaisiin toiminnallisiin näkökohtiin viittaamalla. Pieni tapausselostus valaiskoon tätä kysymyksenasettelua.

Kauko Pietilä käsittelee artikkelissaan *Massa ja yleisö journalismin historiassa* useiden esimerkkien avulla yleisön syntyä (Pietilä 1998). Yksi esimerkeistä koskee Heikki Koiviston eroprosessia vakuusrahaston johtajan tehtävistä vuonna 1995. Tapahtumien kulku ilmenee tiivistetysti seuraavassa sitaatissa:

”Havaitaan, että julkisessa virassa on mies, jonka integriteetti on vakavasti kyseenalainen ja jota on pidettävä tehtävään sopimattomana. Havainnosta tulee/tehdään julkinen asia, kun se kerrotaan kaikille. Miehen asema käy kestävämmäksi. Hän joutuu jättämään tehtävänsä.” (mt.)

Julkisuuden kannalta oleellisin seikka tässä sitaatissa on, että jostakin asiasta tulee julkinen, kun se kerrotaan kaikille. Pietilä jättää tarkemmin määrittelemättä, mitä kaikkea hän sisällyttää ajatukseen kaikille kertomisesta. Ei nimittäin ole lainkaan yhäntekevää millä tavoin asia kerrotaan kaikille. Jos asia olisi kerrottu esimerkiksi niin, että jokaiselle kansalaiselle olisi lähetetty siitä tieto kirjeitse, asia olisi kyllä tullut kerrotuksi kaikille, mutta siitä ei olisi silti tullut julkista. Pelkän asian kertomisen lisäksi tarvitaan vielä jotain muuta.

Eerik Lagerspetz on kirjassaan *The Opposite Mirrors: An Essay on the Conventionalist Theory of Institutions* (Lagerspetz 1995) määritellyt metaforan avulla käyttökelpoisen käsitteellisen instrumentin, joka selventää mistä julkisuudessa on kysymys. Metaforana on kaksi vastakkain asetettua peiliä, joista sopivasta kulmasta katsottuna näkyy päättymätön ketju sisäkkäisiä, pienentyviä peilejä.

Tämän metaforan avulla Lagerspetz tarkastelee joukkoa sopimuksenvaraisia instituutioita, joista hyvänä esimerkkinä on raha ja erityisesti usko sen arvoon.¹ Vastakkaisten peilien avulla ymmärrettynä sopimuksenvaraisten instituutioiden mutta myös julkisuuden ytimenä ja perustana on keskinäinen, jaettu tieto.

Jos tiedon keskinäisyyttä ja jakamista tarkastellaan kahden henkilön välillä, kyse on siitä, että molemmat tietävät saman asian mutta he tietävät lisäksi toistensa tietävän. Lukija voi mielessään miettiä tässä esitettävää tietämisten loppumatonta ketjua aviopuolisoiden välistä keskustelua koskevan esimerkin avulla, jossa toinen osapuoli on syyllistynyt aviorikokseen. Se seikka, että kumpikin tietää rikoksen tapahtuneen mutta ei yhtään sen enempää, ei vielä merkitse kovin paljoa. Jos mies on pettänyt, hän voi ainakin jonkin aikaa luottaa siihen, että vaimo ei tiedä asiasta. Tietämisten ketju alkaa siis tilanteesta, jossa minä tiedän ja lisäksi hän tietää.

Tilanne muuttuu oleellisesti kun kumpikin tietää, että toinen osapuoli tietää. Draaman kehittymisen kannalta kyseessä on pettäneen osapuolen kiinnijääminen, jossa psykologisesti tarkastellen oleellisin seikka ei kuitenkaan liity tosiasian tietämiseen sinänsä (petetty osapuoli on oletettavasti tiennyt asiasta jo alun alkaenkin) vaan tietämistä koskevaan tietämiseen. Kiinnijääminen voi ilmetä esimerkiksi niin, että mies lukee salaa tätä asiaa koskevan merkinnän vaimonsa päiväkirjasta. Ketjuna kyseessä on siten tilanne, jossa minä tiedän, että hän tietää (ja kääntäen).

Tietämisten ketjussa seuraava lenkki on vähintään yhtä oleellinen kuin edeltävä. Jos oletetaan, että minä olen pettänyt osapuoli ja hän tietää minun pettäneen, kyseessä on vasta tapahtuneen tosiasian jakaminen. Tietämisestä tulee keskinäistä vasta sitten kun petetty osapuoli tietää, että myös minä tiedän hänen olevan hyvin perillä tapahtuneesta pettämisestä. Käytännössä tämä voi käydä ilmi vaikkapa seuraavasti: Minä soitan työhuoneen puhelimesta ystävättärelleeni ja kerron kiinnijäämisestä, mutta vaimo kuuntelee tätä keskustelua salaa makuuhuoneen rinnakkaispuhelimesta. Kyseessä on nyt ketju: hän tietää, että minä tiedän, että hän tietää.

¹Lagerspetz on soveltanut tätä metaforaa mielenkiintoisella tavalla Janajevin vallankaappausyrityksestä elokuussa 1991 käynnistyneeseen Neuvostoliiton hajoamiseen (Lagerspetz 1999). Järjestelmä luhistui kirjaimellisesti yhdessä yössä, kun usko sen jatkuvuuteen petti, eikä uusi valta kyennyt nopeasti luomaan riittävän vahvaa yleistä mielipidettä oman valtansa tueksi.

Paljastuminen tulee kaikessa karneudessaan ilmi kuitenkin vasta sitten, kun vaimo ilmoittaa päin naamaa miehelleen asiaankuuluvan dramaattisin sanakääntein, että hän *tietää*. Tällöin kiinnijääminen on lopullista, eikä kumpikaan pysty enää salailemaan tietämistään. Tämän viimeisimmän käänteen merkityksellinen lisä on ketjun avulla ilmaistuna seuraava: minä tiedän, että hän tietää, että minä tiedän, että hän tietää. Kohtuullisella keskittymisellä ja edellä havainnollistettu ja salailun vaiheita miettimällä lenkki käy ymmärrettäväksi.

Tämä viimeisin vaihe tavallaan tyhjentää tietämisen tasoja koskevan pajatson. Ketjun kaikki jäljellä olevat lenkit tulevat samalla kertaa esiin. Jos ketju purkautuu käytännössä vähitellen edellä esitettyyn tapaan, se tuo kokemuksellisesti vaiheittain esiin keskinäisen tietämisen eri tasot. Niin ei tapahdu, jos tilanne laukeaa kerralla dramaattiseen yhteenottoon, jolloin tasojen erot jäävät väistämättä hämärän peittoon.

Kuten havaitaan, ketjun ensimmäiset lenkit on helppo dramatisoinnin keinoin erottaa ja havainnollistaa. Seuraavat lenkit alkavat olla luonteeltaan jo siinä määrin abstrakteja, että ne eivät kovallakaan ponnistelulla tunnu tuovan mitään oleellista lisävalaistusta. Vastakkaiset peilit näyttäisivät tämän konkreettisen esimerkin tapauksessa suppeuden hyvin nopeasti näkymättömiin.

Kauko Pietilän artikkelissaan mainitsema seikka asian tulemisesta julkiseksi, kun se kerrotaan kaikille, osoittautuu vastakkaisien peilien metaforan avulla pilkottuna äärettömän monitasoiseksi ilmiöksi. Kyse ei siis todellakaan ole pelkästään siitä, että jokainen tai vähintäänkin moni tietää jonkin tosiasian, vaan itse asiassa melkein tärkeämpiä ovat tietämisen ketjun lähinnä seuraavat lenkit.

Vastakkaisien peilien metaforasta vedettävät johtopäätökset yleisön (vastaavasti julkison) syntymiselle ovat hyvin tärkeitä. Yleisö syntyy **jaetun, keskinäisen** tiedon pohjalta. Psykologisin termein prosessia voidaan luonnehtia sanomalla, että yleisö tulee joukkoviestinnällisin keinoin tietoiseksi itsestään. Käytännössä tämä tietoisuus syntyy osana vakiintunutta tapakulttuuria, jossa kaikki katsovat samoja tv-uutisia tai lukevat suurinta päivälehteä. Tietämisen ketjun eri lenkkejä ei tarvitse koskaan millään erityisellä tavalla luoda. Ne syntyvät joukkoviestinnän prosessin huomaamattomana oheistuotteena.

Internetin keinoin toteutetussa viestinnässä yleisön/julkison keskinäinen tietoisuus on ainakin toistaiseksi eksplisiittisesti luotava.

Luettuaan jonkin viestin Internetistä kukaan ei voi vielä olettaa, että se olisi vastakkaisten peilien tarkoittamassa mielessä tullut kerrotuksi kaikille kaikkine kerrannaisvaikutuksineen. Järkevintä pikemminkin on olettaa lähes päinvastaista. Jos siis minä olisin sattumoisin löytänyt Internetistä jotain yhteiskunnallisen keskustelun kannalta merkityksellistä, turvallisinta olisi olettaa, että juuri kukaan muu minun kannaltani relevanttiin yhteisöön kuuluva ei ole vielä kyseiseen viestiin törmännyt.

Edellä olevan johdattelun pohjalta voidaan esittää seuraava määritelmä: jokin asia tulee/tehdään julkiseksi, kun se kerrotaan *julkisesti* kaikille. Kertominen varmistaa, että kaikki tietävät asian. Kertomisen julkisuus varmistaa, että kaikki tietävät myös toistensa tietävän. Näin määritelty monikerroksinen asiajulkisuus on välttämätön edellytys mielekkään julkisen keskustelun käymiselle. Keskinäinen jaettu tieto asettaa keskustelun eri osapuolet samalle tosiasioita koskevan tietämisen tasolle. Erilaisia epätasaisen keskustelun asetelmia voi pohtia vaikkapa työyhteisöissä, joissa esiintyy kaikkia tietämisen tasoja koskevia salailun muotoja (jotkut tietävät, toiset ovat saaneet salaa selville, jne.).

Integroitumiskehitys

Internetistä puuttuvat toistaiseksi kokonaan vakiintuneet, laajan hyväksynnän (levikin) saaneet joukkoviestintävälineet, jotka loisivat, edustaisivat ja ylläpitäisivät tärkeitä yhteiskunnallisia kysymyksiä koskevia yleisiä/julkisia mielipiteitä (Suhonen 1998) ja niiden varassa operoivaa julkisuutta.²

Internetin historiasta johtuu, että tähän tarkoitukseen soveltuvia viestimiä ei ole aivan helppo edes luoda. Mahdotonta se ei kuitenkaan ole. Internetin vanhimmat ja vakiintuneimmat palvelut liittyvät erilaisiin ryhmäviestinnän muotoihin, joista esimerkkejä ovat sähköposti ja keskusteluryhmät. Sähköpostissa henkilö- tai ryhmäkohtaiset kirjeet kannetaan niin sanotusti kotiin. Keskusteluryhmissä kirjeet ripustetaan postikonttorin ilmoitustaululle, josta jokainen saa ne lukea.

Internetin tuleva kehitys kietoutuu erilaisten palvelumallien ja niitä koskevien käsitysten integroitumiseen. Internetin kehitykselle on

²Tämä on ilmeisesti tilanne edelleenkin vuonna 2017.

luonteenomaista, kuten edellä oleva maininta kirjoiden lähettämisestä tai ripustamisesta osoittaa, että siihen helposti sovelletaan ulkopuolisen maailman käsitteitä ja ratkaisuja. Kirjeiden lähettäminen Internetissä näyttää tavalliselle käyttäjälle ensi alkuun vain uuden teknologian mahdollistamana toisenlaisena tapana lähettää kirjeitä.

Aika-ajoin Internetistä ponnahtaa julkisuuteen kokonaan uudentyyppisiä palveluja, joille ei näytä olevan mitään vastinetta tutun arkielämän tasolla. Hypertekstien erikoisiin rakenteisiin perustuva WWW-palvelu on paras esimerkki näistä uusista palveluista. Sehän tutustutti suuren yleisön Internetiin vuoden 1993 jälkeen ja monet saattavat jopa ajatella, että Internet on sama kuin WWW. Kuitenkin tietoliikenteen kannalta Internetillä on takanaan usean vuosikymmenen kehityshistoria ja Suomessakin sen palveluja on käytetty jo pari vuosikymmentä.

Informaation perinteiseen jakeluun liittyvien käsitteiden ja ratkaisujen siirtäminen Internet-maailmaan antaa silti hyvän lähtökohdan sen ymmärtämiselle ja hyödyntämiselle. Vähintäänkin se konkretisoi muutoin vaikeilta tuntuvia asioita. Tutkimuksen ja tulevaisuuden ennakoinnin kannalta tämä ei kuitenkaan riitä. Internetin kiivaaseen kehitysvauhtiin tulisi kyetä ottamaan etäisyyttä, jotta oleelliset seikat erottuisivat epäoleellisista. Internetin palvelut tulisi pystyä sijoittamaan historiallisesti merkityksellisellä tavalla oikeisiin asiayhteyksiin.

Olen toisaalla käsitellyt laajasti kirjastojen kehitystä ja kirjastotyön muuttumista viime vuosisadan alkupuolella Intiassa kehitettyjen kirjastotieteen viiden peruslain valossa (Kuronen 1996; Kuronen 2000). Näihin jossakin mielessä ikiaikaisiin lakeihin tiivistyy ihmiskunnan vuosituhantinen kokemus kirjastotyöstä, toisin sanoen se, mikä kirjastotyössä on todella oleellista ja kestävä. Erilaiset historian käänneet ja teknologiset innovaatiot realisoivat näitä lakeja mutta eivät tee niitä tyhjiksi.

Jotain saman kaltaista tulisi kyetä tunnistamaan joukkoviestinnän kehityksestä. En kuitenkaan yritä tässä keksiä joukkoviestinnän viittä peruslakia tai edes hahmotella niiden perusteita. Internetiin, tietoliikenteeseen ja lisäksi kirjastotieteen käsitteisiin ja ajattelumalleihin perehtyminen antaa kuitenkin aiheen kysyä, olisiko kirjastotieteen (oppiaineena nyttemmin *informaatiotutkimus*) ja mediatutkimuksen (vrt. Tarmo Malmbergin 22.3.2001 päiväämä puheenjohtajan viesti Tiedotusopillisen yhdistyksen, TOY ry:n jäsenille) alueilta

löydettävissä jokin merkityksellinen juuri Internetin hyödyntämiseen liittyvä päällekkäisyys.

On selvää, että Internet yhdistää informaatiotutkimusta ja media-tutkimusta. Kummallekin se on sekä keskeinen tutkimuskohde että toimintaympäristö. Erityisen selvää tämä on WWW-palveluja koskevan tutkimuksen ja toiminnallisen hyödyntämisen osalta. Tutkimuksellinen lähekkäisyys on kehittynyt itse asiassa niin pitkälle, että muutamilla käsitetydennyksillä voitaisiin alkaa puhua sen kaltaises-ta päällekkäisyydestä, joka voisi johtaa tutkimukselliseen integroitumiseen.

Konkretisoin tätä ajatusta kuvitteellisen verkkolehden tutkimisen avulla. Oletetaan, että Internetissä alkaa ilmestyä säännöllisin väliajoin laaja, hyvin toimitettu verkkolehti, jonka kaikkien numeroiden artikkelit ovat järkevällä tavalla hakulausekkeiden avulla haettavissa ja jota lisäksi täydentävät dynaamiset, vuorovaikutteiset yleisöosastot. Informaatiotutkimuksen mielenkiinto tämän lehden tutkimuksessa kohdistuu määritelmänomaisesti käyttäjien tiedontarpeeseen, -hankintaan, -hakuun ja -käyttöön. Mediatutkimus on puolestaan kiinnostunut journalistista käytännöistä, sananvapauden toteutumisesta, teknologian vaikutuksesta journalismiin, jne. (kaikki Risto Kuneliuksen kirjassaan käsittelemät näkökulmat ovat luonnollisesti relevantteja).

Kuvitteellinen verkkolehti näyttäisi tulevan kaikkien keskeisten ominaisuuksiensa osalta kattavasti sekä informaatiotutkimuksen että mediatutkimuksen kohteeksi. Tieteiden yhteiset intressit näyttäisivät olevan niin laajoja, että on pakko kysyä, onko kyseessä vakiintuneella tavalla kaksi täysin erillistä tiedettä (kuten fysiikka ja kemia, jotka saattavat kyllä tutkia samaa kohdetta mutta tekevät sen täysin erilaisin menetelmin ja käsittein), vai onko niin, että erottautumisen tarve ja kummankin alan nuoruudesta aiheutuva puolittainen sokeus joidenkin keskeisten käsitteiden osalta pitävät tieteenalat tarpeettomasti erillään.

Jos informaatiotutkimus hyväksyisi keskeisten käsitteidensä ja tutkimuksen kohteittensa joukkoon sananvapauden kaikkine seurannaisvaikutuksineen, kävisi nopeasti ilmi, että kyseinen tiede muodostaa osajoukon mediatutkimuksesta. Toisaalta kirjastot muodostavat yhden erikoislaatuisen median, jossa sananvapauden, julkisuuden mutta myös tiedontarpeen ja -haun kysymykset ja ilmiöt syntyvät,

kehittyvät ja löytävät vastauksiaan. Internetin palvelujen varassa toimivat kirjastot ovat hyvin lähellä samaisten palvelujen varassa toimivia verkkolehtiä. Näin ollen myöskään mediatutkimuksella ei voi olla pitäviä perusteita rajoittua tutkimaan verkkolehtiä ja jättää tutkimatta niitä ympäröivät verkkokirjastot.

Veikko Pietilä toteaa kirjassaan *Joukkoviestinnän valtateillä*, että joukkoviestintä ei ole tieteenala vaikka sillä tehdäänkin jatkuvasti tieteellistä työtä (Pietilä 1997). Tunteamatta tarkemmin Pietilän ajattelutapaa olisin valmis väittämään, että samantapaisen päättelyketjun perusteella myöskään informaatiotutkimus ei ole tieteenala. Mielenkiintoinen, mutta toistaiseksi vaille tarkempaa perustelua jäävä seurausväittäminen on, että informaatiotutkimus ja joukkoviestintätutkimus (Pietilän käyttämä termi) saattavat yhdessä muodostaa tieteenalan. Tämän yhdistetyn tieteenalan kannalta kirjat, lehdet, sähköiset viestimet ja Internet ovat vain erilaisia informaation tuottamisen, levittämisen ja säilyttämisen keinoja. Ne kertovat siitä samasta luonnon ehtymättömästä rikkaudesta, jonka ilmentyminä biologi hyväksyy tutkimuksensa kohteiksi kaikki elolliset oliot ja vastaavasti geologi tutkii maankamaraan käsittämätöntä moninaisuutta.

Voisiko siis ...?

Internet on sisältöjen osalta neutraali viestinnän teknologia (vrt. alussa esittämäni lainaus Nordenstrengin artikkeliin). Se on Internetin voima mutta samalla sen heikkous. Erilaisten sisältöjen toimituksellinen valinta ja jalostaminen ovat käytännössä edellytyksiä joukkoviestimien syntymiselle Internetin teknologiaa hyödyntämällä. Toimituksellinen työ tuo kuitenkin mukanaan sellaisia sisällöllisiä kytkentöjä, että neutraalisuus joutuu antamaan periksi. Mitä vahvemmasta sisällöllisestä sitoutumisesta on kyse, sitä vähemmän neutraalisuudesta on jäljellä.

Internet mahdollistaa enemmän julkisuuden, mutta sen toteutuminen on yhteiskunnallisista käytännöistä riippuvainen.

Lähdeluettelo

Blumer, Herbert (1999 [1946]). Joukko, massa ja julkiso. Lyhentäen suomentanut Veikko Pietilä. *Tiedotustutkimus*, 22(3):14–27.

- Calhoun, Craig, editor (1992). *Habermas and the Public Sphere*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Carey, James W. (1992). *Communication as Culture. Essays on Media and Society*. New York: Routledge.
- Fraser, Nancy (1992). Rethinking the public sphere: A contribution to the critique of actually existing democracy. In Calhoun, Craig, editor, *Habermas and the Public Sphere*, pages 109–142. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Habermas, Jürgen (1992 [1962]). *The Structural Transformation of the Public Sphere. An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*. Translated by Thomas Burger with the assistance of Frederick Lawrence. Cambridge: Polity Press.
- Innis, Harold A. (1991 [1951]). *The Bias of Communication*. Introduction by Paul Heyer and David Crowley. Toronto: University of Toronto Press.
- Kivikuru, Ullamaija & Kunelius, Risto, toim. (1998). *Viestinnän jäljillä. Näkökulmia uuden ajan ilmiöön*. Juva: WSOY.
- Kunelius, Risto (1997). *Viestinnän vallassa. Johdatusta joukkoviestinnän kysymyksiin*. Porvoo – Helsinki – Juva: WSOY.
- Kuronen, Timo (1996). *Ranganathanin lait ja virtuaalikirjasto*. Finnish Information Studies 4, Tampere – Åbo – Oulu.
- Kuronen, Timo (2000). *Kansalaiskeskustelun edellytykset ja mahdollisuudet tietoverkkojen aikakaudella*. Acta Universitatis Tamperensis 745, Tampereen yliopisto.
- Lagerspetz, Eerik (1995). *The Opposite Mirrors. An Essay on the Conventionalist Theory of Institutions*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Lagerspetz, Eerik (1999). Democracy in information society . Paper presented at the conference: *Challenge of Information Society Communication Theory*, University of Tampere, 17–18.1.1999.

- Nieminen, Hannu (1998). Viestintä ja demokratia. Kohti pluralistista julkisuutta? Teoksessa Kivikuru, Ullamaija & Kunelius, Risto, toim., *Viestinnän jäljillä. Näkökulmia uuden ajan ilmiöön*, s. 275–299. Juva: WSOY.
- Nordenstreng, Kaarle (1995). Median tehtävät yhteiskunnassa. Teoksessa Sana, Elina, toim., *Tieto-opista mediapeliin – journalismin tutkimuksen näkökulmia*, s. 47–70. Porvoo: WSOY.
- O'Donnell, Susan (2001). Analysing the internet and the public sphere: The case of womenslink. Paper presented at the conference: *The Need and Possibility of a Transnational Public Sphere: European Experiences and Challenges*, University of Tampere, 12–14.1.2001.
- Pietilä, Kauko (1998). Massa ja yleisö journalismin historiassa. Teoksessa Kivikuru, Ullamaija & Kunelius, Risto, toim., *Viestinnän jäljillä. Näkökulmia uuden ajan ilmiöön*, s. 57–78. Juva: WSOY.
- Pietilä, Veikko (1997). *Joukkoviestintätutkimuksen valtateillä. Tutkimusalan kehitystä jäljittämässä*. Tampere: Vastapaino.
- Pietilä, Veikko (1999). Julkiso ja yleisö. *Tiedotustutkimus*, 22(3):4–13.
- Ridell, Seija (1999). Tutkimus julkisoa tuottamassa. *Tiedotustutkimus*, 22(3):28–41.
- Ridell, Seija (2000). Kansalaisjulkisuuden kokeilua verkossa – Mansefoorumi ja paikallisen julkisen viestinnän käytännöt. Teoksessa Ari Heinonen et al.: *Verkkotorilla. Internet kansalaisviestinnän ja paikallisen julkisuuden tilana*, s. 55–98: Julkaisuja C 32, Tampereen yliopisto, Journalismin tutkimusyksikkö, Tampere.
- Sassi, Sinikka (2000). *Verkko kansalaisyhteiskunnan käytössä. Tutkimus Internetistä ja uusista politiikan muodoista*. Viestinnän julkaisuja 3, Helsingin yliopisto, Viestinnän laitos, Helsinki.
- Suhonen, Pertti (1998). Kansan tahto – siis kenen? Kamppailu yleisen mielipiteen käsitteestä. Teoksessa Kivikuru, Ullamaija & Kunelius, Risto, toim., *Viestinnän jäljillä. Näkökulmia uuden ajan ilmiöön*, s. 171–188. Juva: WSOY.

Varis, Tapio (1995). *Tiedon ajan media. Mediavalmiudet ja viestintätaidot uusiutuvassa viestintäkulttuurissa*. Helsinki: Yliopistopaino.